

Гуц Н. Г.,

*здобувач кафедри цивільного права юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МАЙНА, ЩО НАЛЕЖАЛО ПРОФСПІЛКОВИМ ОРГАНІЗАЦІЯМ У РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

Анотація. У статті розглянуті положення законодавства щодо регулювання майна, що належало профспілковим організаціям у роки існування СРСР. Автором статті розкрито сутність позитивного досвіду правового регулювання відносин власності профспілок у роки існування СРСР, який не втратив своєї актуальності на сучасному етапі та має теоретичне та практичне значення для розвитку профспілкового руху України. У статті обґрунтовано необхідність упровадження ефективних методів правового регулювання у сфері відносин власності профспілкових організацій, які було застосовано у радянський період.

Ключові слова: радянський період, профспілкові організації, майно, право власності, правове регулювання.

Постановка проблеми. Необхідність радикального оновлення українського профспілкового законодавства України, що регулює відносини власності, зумовила посилені науковий інтерес до теоретичних і практичних проблем права власності. На сучасному етапі найменш дослідженою залишається проблема правового регулювання профспілкових організацій України, яка характеризується не лише наявністю спірних теоретичних положень, а й недостатністю окремих законодавчих норм, що регулюють відносини власності.

Комплексного дослідження правового регулювання власності профспілкових організацій у радянський період не існує. Окремі аспекти правового регулювання відносин власності вивчали такі вчені, як О.С. Іоффе, В.М. Догадов, Ю.К. Толстой, М.М. Агарков, Б.Б. Черепакін, С.С. Алексєєв, О.В. Венедиктов, Д.М. Генкін, С.М. Корнєєв, М.І. Брагінський, М.Д. Єгоров та ін.

У зв'язку з реалізацією реформи профспілкового руху України постає питання щодо здійснення ретроспективного аналізу правового регулювання відносин власності профспілкових організацій. Ряд підходів до правового регулювання майна профспілкових організацій, які були застосовані до них у період існування СРСР, не втратили своєї актуальності, потребують відповідного удосконалення й розвитку.

Метою статті є аналіз деяких аспектів правового регулювання майна профспілкових організацій у радянський період їх функціонування (1920–1990 р. р.).

Виклад основного матеріалу. Профспілкові організації, які були створені у період існування СРСР, можна віднести до типу революційно-класових профспілок, який суттєво відрізнявся від демократичних профспілкових організацій Європи та Америки. У радянський період більшовицький режим паралельно з побудовою тоталітарної політичної системи створював систему громадських об'єднань, яка б забезпечувала реалізацію соціалістичних перетворень і задоволення базових соціальних потреб населення. Профспілкові організації у СРСР були бюрократичними організаціями, частиною державного апарату з чіткою вертикальною ієрархією, розгалуженою структурою, наказовою системою та звітністю.

З метою забезпечення регулювання діяльності громадських об'єднань Всеукраїнський центральний виконавчий комітет 1 листопада 1922 р. затвердив постанову до «Інструкції ВЦВК з реєстрації товариств та об'єднань», в якій вперше була застосована категорія «добровільні товариства і союзи, що не переслідують мети одержання прибутку» [1, с. 622, 746–762]. Постанова визначила порядок реєстрації громадських товариств, звільнення профспілок від неї, передбачала необхідність попереднього узгодження проектів установчих документів організацій у державних інстанціях.

Правова система України у період перебування її як союзної республіки у складі СРСР не була повноцінною. Законодавство радянського періоду мало деякі особливості, проте вони стосувалися другорядних питань. Визначальні майнові відносини, у тому числі відносини власності, регулювалися переважно законодавством СРСР. Кодекс законів про працю УРСР був повною рецепцією російського кодексу, введеного у дію 15 листопада 1922 р. [2]. У Кодексі законів про працю правомочності профспілок була присвячена окрема глава XV, якою визначався правовий статус профспілок. У КЗПП УРСР було зазначено, що профспілкові спілки не несуть майнової відповідальності за колективними договорами, вони мають право придбавати майно та володіти ним, укладати договори, угоди відповідно до чинного законодавства.

Всеукраїнський центральний виконавчий комітет постановою від 10 грудня 1922 р. ввів у дію Цивільний кодекс УСРР з 1 лютого 1923 р. [3], який був схожий на ЦК РРФСР за ідеологічною, методологічною основою, структурою та змістом. У ст. 58 ЦК РСФРР вперше у постреволюційному законодавстві було сформульовано загальне визначення права власності, що включало в себе право володіння, користування та розпорядження майном. Відповідно до норм Цивільного кодексу УСРР об'єднання осіб, установи або організації визнавали юридичними особами, вони могли набувати майнових прав, вступати у зобов'язання, бути позивачами та відповідачами в суді. Відповідно до положень Цивільного кодексу УСРР 1922 р. було виокремлено такі види власності, як державну (націоналізовану та муніципалізовану), кооперативну, приватну (ст. 52 ЦК РРФСР 1922 р.).

Створення союзної держави Радянського Союзу зумовило необхідність виникнення нових загальносоюзних громадських організацій або реорганізації вже існуючих, таких як профспілкові організації. У зв'язку з цим ВЦВК і Радою народних комісарів СРСР 9 травня 1924 р. було видано Декрет «Про порядок затвердження статутів та реєстрації товариств та спілок», який регламентував створення загальносоюзних товариств [4, с. 626]. Статуту громадських організацій підлягали реєстрації у центральній комісії й її регіональних представництвах; у своїй діяльності на території республіки товариства, спілки та їх об'єднання повинні були керуватися своїми статутами, законами та правилами республіки, що регулювали діяльність товариств і спілок.

30-ті рр. XX ст. минулого століття стали періодом зміцнення громадських організацій, передусім, профспілок і комсомолу. У період наступу соціалізму по всьому фронту посилилася діяльність профспілок у боротьбі за підвищення продуктивності та поліпшення організації праці та виробництва, за піднесення матеріального добробуту та культурно-технічного рівня робітничого класу [5, с. 2; 12]. Законодавство про громадські об'єднання продовжувало розвиватися. 10 липня 1932 ВЦВК і РНК РРФСР було прийнято постанову, що затвердила «Положення про добровільні товариства і спілки». Положення визначало порядок організації товариств і спілок, режим контролю держави за діяльністю добровільних товариств та їх спілок і порядок ліквідації діяльності громадських об'єднань [6, с. 272]. Все майно, що залишалося після ліквідації товариства або спілки необхідно було передати державним установам чи громадським організаціям за вказівкою органу, що затвердив статут даного товариства або спілки. Порядок злиття та поділу їх майна у цих випадках визначався за вказівкою органів, які затверджували статuti.

У процесі одержавлення професійних спілок значну роль відіграла постанова Центральної виборчої комісії та Всесоюзної центральної ради професійних спілок від 10 вересня 1933 р. про порядок злиття НКП СРСР з ВЦРПС. Усі грошові кошти соціального страхування, що знаходилися у віданні Народного комісаріату праці СРСР, дитячі табори, будинки відпочинку й інші установи було передано у відання ВЦРПС. Соціальні витрати профспілкових організацій було покладено на Державний бюджет, проте управління майном і власністю було ввірено профспілковим організаціям.

Відповідно до Конституції УРСР 1937 р. до соціалістичної державної (суспільної) власності було включено майно профспілок й інших громадських організацій, таким чином продовжився процес одержавлення профспілкових організацій Радянського Союзу, а «під одержавленням профспілок нами розуміється процес їх підпорядкування інтересам держави, при якому зовнішні атрибути функціонування громадської організації не тільки залишаються незмінними, а й начебто знаходять свій подальший розвиток, що, з одного боку, слугує фактором політичної стабілізації суспільства та зміцнення держави з її політичною системою, а з іншого – супроводжується зростанням соціальної захищеності трудящих» [7, с. 97–166]. Ст. 125 Конституції УРСР 1937 р. встановлювала, що з метою розвитку самодіяльності та політичної активності народних мас громадянам гарантується право на об'єднання у громадські організації. Конституція містила перелік таких громадських організацій, як професійні спілки, кооперативні об'єднання, молодіжні організації, спортивні та оборонні організації, культурні, технічні та наукові товариства.

Кроком до незалежності профспілкових організацій у своїй діяльності став їх перехід на повне самофінансування за рахунок членських внесків, які були введені з 1 січня 1938 р., та інших власних коштів (доходів від проведення різноманітних платних культурно-просвітніх, фізкультурно-спортивних та інших заходів). Первинні профспілкові організації не мали статусу юридичної особи. Їх правосуб'єктність у повному обсязі, у тому числі реалізація права мати власне відокремлене (балансове) майно, інші майнові права, укладати угоди, бути позивачем і відповідачем у судах, створювати підприємства та господарські товариства профспілок, законодавчо була закріплена лише у липні 1958 р. Майнові відносини профспілок і держави характеризувалися тим, що майнові об'єкти за необхідності могли бути передані з державного відання в профспілкове, часто – у безоплатне користування [8, с. 493–495].

У зв'язку з переходом до мирного життя у 1945 р. та з початком десталінізації у 1953 р., цивільно-правова система УРСР зазнала суттєвих змін та часткового реформування. Положення «Про права фабричного, заводського, цехового комітету професійної спілки» було затверджене Указом президії Верховної Ради СРСР 15 липня 1958 р., доповнене та поновлене у 1971 р., діяло до кінця 90-х рр. XX ст. [9, с. 106–109]. Відповідно до Положення за профспілковими організаціями було закріплене право законодавчої ініціативи та підготовки законів і постанов, що регулювали умови праці робітників і службовців. Положенням було забезпечено повне самофінансування профспілок, яке сприяло здійсненню правосуб'єктності у повному обсязі, в тому числі, право мати власне відокремлене (балансове) майно, інші майнові права, укладати угоди, бути позивачем і відповідачем у судах, створювати підприємства та господарські товариства профспілок.

Важливими нормативно-правовими актами, що регулювали відносини власності профспілкових організацій у радянський період, є Основи цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік, прийняті 8 грудня 1961 р. (стаття 24) та Цивільний кодекс УРСР, введений у дію з 1 січня 1964 р. Основи цивільного законодавства Союзу РСР містили розділ «Право власності», в якому головну роль відігравала соціалістична власність. Цивільно-правове регулювання було спрямоване, передусім, на розвиток і зміцнення державної власності з метою її охорони та примноження. Основи цивільного законодавства відтворили перелік тих видів власності, що були зазначені у Конституції СРСР 1936 р., проте розмежовували не дві, а три форми соціалістичної власності, виділивши в особливу форму, разом із державною та кооперативно-колгоспною, також власність профспілок і інших громадських організацій (ст. 20, 24) [10, с. 52–61].

Відповідно до статті 24 Цивільного кодексу УРСР профспілки, як громадські організації, мали статус юридичної особи, відокремлене майно і самостійний баланс, та здійснювали свої права через виборні органи. Стаття 87 Цивільного кодексу УРСР 1963 р. проголошувала, що соціалістичною власністю є державна (загальнодержавна) власність; колгоспно-кооперативна власність; власність профспілкових та інших громадських організацій. Стаття 97 Цивільного кодексу УРСР декларувала, що профспілкові та інші громадські організації володіють, користуються і розпоряджаються майном, що належить їм на праві власності, відповідно до їх статутів (положень). Право розпорядження майном, що було власністю профспілкових та інших громадських організацій, належало виключно профспілковим та іншим громадським організаціям, а статтею 98 було встановлено, що власністю профспілкових та інших громадських організацій є майно, необхідне їм для здійснення статутних завдань [11, с. 463].

Аналогічні положення щодо власності профспілкових організацій було підтверджено статтею 10 Конституції УРСР 1978 р., відповідно до якої, основу економічної системи Української РСР становила соціалістична власність на засоби виробництва у формі державної (загальнонародної) та колгоспно-кооперативної власності. Соціалістичною власністю було визнано майно профспілкових та інших громадських організацій, необхідне їм для здійснення статутних завдань [12, с. 1–10].

На перехідному етапі долю держави великою мірою визначає громадянське суспільство – опонент і конкурент старої номенклатури, ключовий компонент змін, що розпочалися в Україні наприкінці 1980-х р. р. У період перебудови в Україні виникли такі важливі інститути громадянського суспільства, як

незалежні профспілки. Проте виділення квот для громадських організацій (КПРС, профспілок, комсомолу) порушувало принцип «одна особа – один голос», надавало перевагу номенклатурі, порушувало політичне реформування на загальносоюзному рівні та ставило під сумнів ідею демократизації суспільства. Профспілкові організації СРСР, які існували у період соціалістичної системи господарювання, що виключала конкуренцію та кооперацію, були офіційними органами соціального управління, а не соціальної боротьби. Радянським профспілком, на відміну від профспілок країн ліберальної демократії, належало захищати інтереси не тільки найманих працівників, а й компартійної держави, причому ці інтереси всупереч гаслам правлячої партії про диктатуру пролетаріату не були ідентичними. Тому основним фактором юніфікації в УСРР служили профспілкові пільги, а не правова діяльність профспілок.

10 грудня 1990 р. був прийнятий Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік «Про професійні спілки, права та гарантії їхньої діяльності», статтею 20 якого було встановлено, що профспілки та їхні органи відповідно до законодавства є юридичними особами. Профспілки володіють, користуються та розпоряджаються майном та коштами, що належать їм на правах власності. Профспілки не відповідають за зобов'язаннями державних, господарських, кооперативних та інших громадських організацій, які, у свою чергу, не відповідають за зобов'язаннями профспілок.

Висновки. Правове регулювання майна, належного профспілковим організаціям, у радянський період пройшло процес трансформації від відносно демократичних дореволюційних до радянських тоталітарних позицій. У радянському періоді функціонування профспілкових організацій можна виокремити певні етапи, для кожного з яких були характерні особливості. У 20-х рр. XX ст. профспілкові організації розглядалися як некомерційні об'єднання, їх реєстрація відбувалася за спрощеною схемою. У 30-х рр. XX ст. відбулося примусове залучення профспілок до соціалістичного будівництва, здійснювався жорсткий контроль за їх діяльністю з боку державних і силових структур. У 50-80 рр. XX ст. спостерігалась закостенілість законодавчої бази, яка регулювала діяльність профспілок, остаточне оформлення виняткового положення КПРС та єдиного офіційного варіанту класифікації громадських об'єднань, заснованих на близькості організації до партії. У 80-90 рр. XX ст. відбулося поступове звільнення громадських організацій від комуністичної ідеологізації та виключенням з переліку громадських об'єднань комерційних, релігійних організацій, органів територіального самоврядування та громадської самодіяльності.

Позитивним досвідом правового регулювання профспілкових організацій у період існування СРСР було те, що профспілкова власність була визнана нарівні з державною (загальнонародною) та була захищена законом. Про це свідчать положення статті 87, 97 і 98 Цивільного кодексу УРСР 1963 р. та статті 10 Конституції УРСР 1978 р.

На основі аналізу законодавства, яке регулювало відносини профспілкових організацій у радянський період (20-90 ті рр. XX ст.), можна зробити висновок про поступове визначення державою правового статусу профспілок й отримання ними широкого кола прав як юридичних осіб.

Література:

1. Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства РСФСР, 1922. – № 49. – Ст. 622.
2. Кодекс законов о труде. С измен. и дополн. по 20-е марта 1927 года и с алфав. указателем. – Харьков: Юридическое издательство Наркомюста УССР, 1927. – 183 с.

3. Гражданский кодекс УССР 1922 г. // Сборник узаконений УССР. – М.: 1922. – № 55. – Ст. 780.
4. Декрет РНК СРСР «Про порядок затвердження статутів та реєстрації товариств та спілок, що не переслідують мети одержання прибутку і поширюють свою діяльність на територію всього Союзу РСР, і про нагляд за ними» від 09 травня 1924 р. // СУ РРФСР, 1924. – № 63. – Ст. 626.
5. Н.И. Горлач. Профсоюзы Советской Украины в период наступления социализма по всему фронту (1928–1932 г. г.): автореф. дис. канд. ист. наук. – К.: АН УССР, Отд-ние обществ. наук, 1962. – 25с.
6. Чепурнов В.О. Державне регулювання благодійної діяльності в Україні в радянський та пострадянський періоди. / В.О. Чепурнов // Держава і право: зб. наук. пр. / Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – Вип. 15. – С. 271–276.
7. Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. / За ред. В.Д. Гончаренка. – 3-тє вид., перероб. / Уклад. В.Д. Гончаренко, О.Д. Святоцький. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 800 с.
8. Свистович С.М. Громадський вимір соціалістичного експерименту в Україні (20–30 рр. XX ст.). / С.М. Свистович. – К.: Варта, 2007. – 568 с.
9. Прокопенко В.В. Правове становище професійних спілок: сьогодні і перспективи. / В.В. Прокопенко. // Право України. – 1999. – № 6. – С. 106–109.
10. Цивільне право України: Підручник. / С.О. Харитонов, Н.О. Саніахметова. – К.: Істина, 2003. – 761 с.
11. Цивільний кодекс України від 18 липня 1963 р. // Відомості Верховної Ради УРСР, 1963. – № 30. – ст. 463.
12. Конституція (Основной Закон) Украинской Советской Социалистической Республики: Принята внеочеред. седьмой сессии Верховного Совета УССР девятого созыва 20 апр. 1978 г. – К.: Политиздат Украины, 1986. – 48 с.

Гуц Н. Г. Правовое регулирование имущества, принадлежащего профсоюзным организациям в советский период

Аннотация. В статье рассмотрены положения законодательства по регулированию имущества, принадлежащего профсоюзным организациям в годы существования СССР. Автор статьи раскрыта сущность положительного опыта правового регулирования отношений собственности профсоюзов в годы существования СССР, который не утратил своей актуальности на современном этапе и имеет теоретическое и практическое значение для развития профсоюзного движения Украины. В статье обоснована необходимость внедрения эффективных методов правового регулирования в сфере отношений собственности профсоюзных организаций, которые использовались в советский период.

Ключевые слова: советский период, профсоюзные организации, имущество, право собственности, правовое регулирование.

Guts N. Legal regulation of trade union organizations' property in USSR

Summary. The article considers legislative provisions for regulation of property belonging to trade unions in years of the Soviet Union. The author of article reveals essence of positive experience of legal regulation of property relations of unions in years of Soviet Union, which has not lost its relevance at present stage and has theoretical and practical significance for development of trade Union movement of Ukraine. The article substantiates necessity of introducing effective methods of legal regulation in sphere of property relations of trade Union organizations that were used in the Soviet period.

Key words: Soviet period, trade unions, property, property right, legal regulation.